

УДК 32:327.5(477)

Сутула О.А.
Харківський національний технічний
університет НТУ «ХП»

ГЕОПОЛІТИЧНІ СКЛАДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ

Розглядаються геополітичні особливості української кризи крізь призму змін глобального світового порядку. Узагальнено теоретичний досвід досліджень української геополітичної кризи західними та вітчизняними науковцями. Відмічається, що геополітична невизначеність держави пов'язана з постійною трансформацією зовнішньополітичних орієнтирів політичними силами України. На підставі аналізу зовнішньополітичного блоку в парламентських та президентських передвиборчих програмах робиться висновок щодо формування сучасного геополітичного статусу України, а також можливі сценарії його подальшого розвитку.

Ключові слова: геополітика, українська криза, євроінтеграція, політичні партії, програми партій.

Сутула О.А.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ УКРАИНСКОГО КРИЗИСА

Рассматриваются геополитические особенности украинского кризиса сквозь призму изменений глобального мирового порядка. Обобщен теоретический опыт исследования украинского геополитического кризиса западными и отечественными учеными. Отмечается, что геополитическая неопределенность государства связана с постоянной трансформацией внешнеполитических ориентиров политическими силами Украины. На основе анализа внешнеполитического блока в парламентских и президентских предвыборных программах делается вывод относительно формирования современного геополитического статуса Украины, а также возможные сценарии его дальнейшего развития.

Ключевые слова: геополитика, украинский кризис, евроинтеграция, политические партии, программы партий.

Sutula O.

THE GEOPOLITICAL COMPONENTS OF UKRAINIAN CRISIS

The article is devoted to the main points of the geopolitical characteristics of Ukrainian crisis regarding through the prism of a global world order. Foreign and domestic studies and researches of the Ukrainian geopolitical crises are generalized in the article. Vision of the formation of modern geopolitical status of Ukraine, same as probable ways of it's development, is based on the analysis of the foreign policy priorities in the president and parliamentary preelection programmes. The next conclusion is substantiated: Ukraine is an important geopolitical center, but it is not an active or vivid participant of international relations.

Key words: geopolitics, Ukrainian crisis, European integration, political parties, party programmes.

Сучасні масштабні геополітичні зміни навколо України стали найбільш визначальними в історії її незалежності. Ці зміни були спричинені цілою низкою зовнішньополітичних і внутрішньополітичних факторів. Маючи надзвичайно вигідне географічне

розташування, унікальні природні умови, розвинуту інфраструктуру, Україна, на жаль, не повною мірою використовувала свій геополітичний і геостратегічний потенціал.

Характеризуючи стан розробки проблеми, вважаємо за доцільне зазначити, що, методологічна база дефініційного розуміння парадигми геополітичного впливу була закладена в працях Р. Арона, З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, О. Тоффлера, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтона, Р.Коллінгса, К. Гад-

жієва, М. Лебедевої, О. Панаріна, В. Пантіна, В. Лапкіна та ін.

У вітчизняних наукових доробках геополітичні принципи розвитку нашої держави аналізують В. Дергачов, В. Лановий, А. Гальчинський, О. Василенко, Є. Камінський, В. Манжола, О. Пархомчук, Г. Перепелиця, Н. Васюк, Д. Базів, Ж. Панченко, О. Снігир, О. Лозовицький, К. Денисенко та ін.

До 1991 р. Україна не існувала як незалежна держава. Століттями вона об'єднувала території, які мали різну історію, культуру, релігію, а тому постійно знаходилася в пошуках елементів ідентичності спільної для всіх.

Київські князі намагалися розбудувати державу, яка б об'єднувала інтереси греко-візантійського та західного світу. Геополітичні прагнення Галицько-Волинської держави були переважно західні, але чимало зусиль змушені були докладати на оборону від східних завойовників. Геополітика козацько-гетьманської держави була пов'язана з принципом багатовекторності. Слід зауважити, що всі геополітичні переваги з часом перетворювалися на вади, оскільки за відсутності надійних природних кордонів Україна протягом століть була об'єктом експансій, що позбавило її можливості самостійного державного існування. Торгівельні шляхи, що проходили через територію України, зумовлювали перевагу грецьких, візантійських, норманських західноєвропейських, російських культурних впливів. Все це не могло не накладати відбиток на менталітет населення різних регіонів України.

У 1654 р. після повстання проти католицької Польщі землі Середнього Подніпров'я та Києва були приєднані до Московської держави; після 1793 р землі центрально-західної України і Волині відійшли під протекцію Російської імперії. В XIX ст. Слобідська Україна і Новоросія була заселена німцями, росіянами та українцями. В 1939 р. Галичина, Буковина, які перебували здебільшого під польською та австрійською владою, а в 1954 р. Крим, який до того був у складі РСФР, було передано до складу УРСР. Відсутність чіткого геополітичного вектора, концепції щодо зміцнення суверенітету та цілісності України, уможливили втрату частини території України у 2014 р.

З позиції геополітики, Україна знаходиться на межі зіткнення двох цивілізацій: східної (євразійської) та західної (європейської). В умовах боротьби двох

суперпотуг за домінацію Україна опинилася в «буферній зоні». Такі держави, за визначенням відомого класика геополітики Р. Коллінгса, рано чи пізно втрачають свій суверенітет і територіальну цілісність у результаті наміру як Сходу, так і Заходу захопити чи розділити геополітичний простір серединної держави [1, с.15]. На початку XX ст. Х. Маккіндер вказував на те, що тільки через геостратегічний контроль над Східною Європою, до складу якої повинні входити українські землі, можна стати володарем Світового острова, тобто однобічно приймати рішення щодо політико-економічного розвитку світу. У 1915 р. Р. Челлен, аналізуючи у праці «Політичні проблеми світової війни» доводить, що бажання приєднати західно-українські землі були однією з причин вступу Росії у війну, тоді як «українське питання» загалом – однією з головних суперечностей, що призвела до війни: «Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни» [2]. У вересні 1917 р. Р. Сетон-Вотсон в статті «Проблема України» наголошує, що українське питання є не модерною вигадкою, а застарілою проблемою Європи [2].

З. Бжезінський вважав, що Україна є геополітичним центром між Центральною та Східною Європою, а тому найважливішим аспектом незалежності України є її взаємодія з Росією [3, с.55].

Українські науковці Ф. Рудич, О. Дергачов також розглядають Україну як державу бірегіональну. «Специфіка геополітичних координат України, – зауважує Ф. Рудич, – полягає в її належності одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії, причому в обох із них Україні належить периферійне становище» [4, с. 32]. Це надає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи. Але в Україні немає суттєвих геополітичних важелів впливу на глобальні міжнародні процеси. Ця обставина має своїм наслідком постійно зростаючий тиск на Україну як з боку Росії, так і з боку США та Євросоюзу з наміром перетворити її у своєрідну картку у своїй геополітичній грі.

Дослідник В. Манжола ще в 2007 р. прогнозував, що подібна ситуація може призвести до наростання конфлікту між «полюсами» і загальної дестабілізації європейського регіону. Доводиться, на жаль,

констатувати здійснення цього прогнозу [5, с. 14].

Дослідження геополітичного розвитку нашої держави присутнє у великій кількості праць західних науковців. Слід зазначити, що більшістю західних геополітиків Україна розглядається саме в її євразійському вимірі – як «санітарний кордон» від загрози зі Сходу. Колишній комісар ЄС Г. Ферхойген відзначав, що «українське питання» для європейської спільноти залишається залежною перемінною у взаєминах із Росією. Як ЄС, так і Росія вважають Україну периферією, де збігається інтереси двох геополітичних центрів [6].

Французький політолог Ж.-Б. Пінатель доводить, що Україна виступає зв'язуючою ланкою Євразії завдяки багатонаціональному чиннику [7].

Дослідник П. Гурден, аналізуючи геополітичне становище та кризову ситуацію в Україні, бачить імовірну перспективу її розвитку крізь центричну орієнтацію між російсько-центричною Євразією та центральноєвропейською Євразією [8]. Вчений вказує на те, що залежність Росії від продажу нафти і природного газу змушує її захищати економічні та стратегічні інтереси, використовуючи військовий ресурс. Крім цього, вуглеводневі продукти є засобом зовнішнього тиску Росії. Її геостратегічна мета пов'язана з експортом скрапленого газу до Китаю та інших неєвропейських споживачів. Для цього необхідно побудувати у Криму глибоководні порти з LNG терміналами для скрапленого газу і LPG танкерів з посадкою 25 метрів. На сьогодні дії Росії пов'язані з планом диверсифікації енергетичного експорту. В 2014 р. були підписані масштабні енергетичні угоди між Росією і Китаєм про спорудження газопроводів. Китайською національною нафтовою корпорацією було куплено 10% російської компанії ЗАТ «Ванкорнафта» [9]. РФ також активно співпрацює з міжнародними інституціями без участі США і ЄС. Це Шанхайська організація співробітництва (ШОС), БРІКС (у складі Бразилії, Росії, Індії, Китаю, Південної Африки), Нарада із взаємодії і заходів довіри в Азії [9]. Зближення між Москвою і Пекіном означатиме серйозні зрушення у розстановці сил на міжнародній арені. Таким чином, центр світових впливів переміщується з Європейсько-Американського тандему у Тихоокеанський басейн.

Сьогодні перед Україною та державами ЄС гостро постало питання газового

забезпечення. Аналізуючи закупку газу за роки незалежності, відмітимо, що з 1992 р. по 2016 р. для України російський газ подорожчав з \$50 до \$485 за тисячу кубів [10]. За даними Deutsche Welle, ЄС отримує третину необхідного газу з Росії. ПАТ «Укртрансгаз» в 2016 році забезпечив транзит газу до країн Європейського Союзу на рівні 70 мільярдів кубометрів [11]. Щоб зменшити залежність від російського газу в контексті стратегії ЄС-СПГ, яка в свою чергу є частиною пакета енергетичної безпеки Європейської Комісії, Естонію, Латвію, Литву та Фінляндію планують приєднати до європейської газотранспортної мережі. Угорщина, Болгарія і Румунія повинні бути з'єднані з газорозподільною мережею Греції. Газопровід, який має йти через Крим, спрямований на поліпшення транскордонного постачання газу між Іспанією, Португалією, Італією, Австрією, Францією. Польща до 2022-го року планує побудувати газопровід з Норвегії, щоб зменшити залежність країни від російського газу.

У зв'язку з вищезазначеним, на фоні україно-російського конфлікту набула нової актуальності діяльність регіональної організації ГУАМ, яка була створена в 1997 році. Головною метою структури було послаблення економічної, в першу чергу енергетичної монополії РФ і розвиток транзиту енергоносіїв за маршрутом Каспій-Кавказ-Європа в обхід Росії.

Отже, відмітимо, що західні геополітики схильні розглядати відносини з Україною, насамперед, крізь призму своїх відносин із Росією, а в геостратегічному вимірі – як головний аванпост перед Євразією. Таке ставлення пов'язано з питанням транзиту енергоресурсів та силового ресурсу. Україна, в разі необхідності, може надати коридор армії НАТО для проведення операцій у Середній Азії та на Близькому Сході.

Незважаючи на те, що Україна виявилася залежною на глобальному рівні від світових політичних, економічних, військових організацій, на регіональному рівні наша держава, виходячи зі своїх об'єктивних можливостей і геополітичного становища, має реальні передумови для затвердження в ролі регіонального політичного лідера, використовуючи можливості ГУАМ. Для цього, разом із урахуванням закономірних амбіцій і національних інтересів, їй потрібно поступово посилювати конструктивний вплив на загальну ситуацію в регіоні, до якого вона належить. Відмітимо, що для

входження України в будь-яку з окреслених вище міжнародних систем потрібна вагома геополітична детермінанта. На нашу думку, таким детермінантом виступають геополітичні принципи політичних акторів, які мають політичну владу та здатні ухвалити політичне рішення.

В якості геополітичної детермінанти перспектив співробітництва України зі світовими організаціями доцільно проаналізувати геополітичні орієнтації у передвиборчих програмах політичних партій і кандидатів у Президенти. Зазначимо, що стаття 85 Конституції України вказує на те, що засади зовнішньої політики формує Верховна Рада, а Президент України повинен здійснювати керівництво зовнішньополітичною діяльністю, вести переговори та укладати міжнародні договори (стаття 106 Конституції України) [12].

Геополітична реальність України виходить з того, що за роки незалежності зовнішньополітичний курс постійно зазнавав трансформацій. Геополітичні орієнтації президентів України нерідко змінювались на протилежні.

Слід відзначити, що перші принципи геополітичної невизначеності, або так званої зони міжсистемної периферії були закладені в 90-х роках ХХ ст. президентом Л. Кучмою. Проголосивши концепцію «багатовекторності», Україна перетворювалася на «сіру зону» – зону невизначеності, а, отже, і на небезпечну геополітичну зону. Україна, перетворилася на країну-експортера дешевої робочої сили, корисних копалин та сільськогосподарських напівфабрикатів, продуктів енергетики та хімікатів.

Після Помаранчевої революції президент В. Ющенко змінив політику «багатовекторності» на чіткий євроатлантичний вектор розвитку. З обранням президента В. Януковича у 2010 р. було змінено військову доктрину і на законодавчому рівні було зафіксовано «позаблоковий» статус України. Україна офіційно відмовилася від наміру інтегруватися в НАТО та ЄС, було запропоновано співробітництво України з Євразійським союзом. Це викликало обурення в суспільстві. На події українського Євромайдану різко зреагувала Росія. Побоючись подальшого просування НАТО на Схід, наприкінці лютого 2014р. Росія втрутилась у Крим, забезпечивши проведення референдуму, що зрештою закінчилося «приєднанням» його до Росії. Подальші події в Луганській і Донецькій областях

також носили відбиток російського втручання.

У зв'язку з цим Верховною Радою було запропоновано внести зміни до закону України «Про засади національної безпеки України» і закону «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», згідно з якими на законодавчому рівні закріплюється євроатлантична інтеграція і вступ до Організації Північноатлантичного договору як стратегія зовнішньої політики України (стаття 11) [13].

Однією зі складових української кризи виступає невизначеність геополітичного вектора розвитку країни політичними партіями. Це пов'язано з частковою або повною зміною зовнішньополітичного напрямку в програмах політичних сил від виборів до виборів.

У 90-х роках ХХ ст. Соціал-демократична партія України (об'єднана) (партія Л.Кучми) виступала за «багатовекторну» зовнішню політику. Проте після виборів 1998 р. партія здійснила трансформацію своїх поглядів: спочатку підіграла українським націоналістам, а у 2006 р. виступила активним критиком українського націоналізму у складі блоку «Не Так!». У 2002 р. партія «Наша Україна» В. Ющенка наголошувала на помірковано-радикальному українському націоналізмі, у 2006 р. вона стала більш радикальною, а у 2007 р. виступила вже з критикою своїх союзників по націоналістичному табору – «Блоку Юлії Тимошенко» [14].

Партія «Батьківщина» підтримувала різні форми інтеграції України з ЄС. Однак після окупації української території РФ партія виступила за євроатлантичну інтеграцію. Партія «Удар» однозначно проєвропейська – за інтеграцію з ЄС у доступних для України формах. Права партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода», виступала за самостійницький розвиток держави, за збереження української автентичності, але з 2014р. виступає за співробітництво з європейськими та євроатлантичними структурами. Партія регіонів здійснила трансформацію від регіональної партії, яка у своєму базовому електоральному регіоні (Схід та Південь України) заповнювала ідеологічний вакуум між комуністами та представниками великого капіталу до соціал-демократичної. Партії «Народний фронт», «Об'єднання «Самопоміч» виступали за вступ до НАТО. Членство України в ЄС ставили собі за мету такі партії, як «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», Радикальна партія Олега

Ляшка. Остання політична сила запропонувала розглянути питання щодо повернення Україні ядерного статусу. Партія «Опозиційний Блок» виступала за нейтралітет та збереження позаблокового статусу нашої держави.

З 29 політичних партій, які брали участь у позачергових парламентських виборах 2014 р., тільки партія «Правий сектор» представила чітку концепцію геополітичного розвитку країни: «Пріоритетним простором реалізації української геополітичної стратегії має стати Середньо-Східна Європа за діагоналлю Балтика-Закавказзя. Саме у цьому просторі розташовані ті країни, котрі історично співдіяли з Україною (Швеція, Литва, Польща, Туреччина, Грузія)» [15]. Партія виступала за співробітництво з євроатлантичними структурами.

Як бачимо, до певного часу для більшості політичних сил (особливо для тих, хто перебував у владі), було характерним процес трансформування геополітичних поглядів. Але після подій на Майдані процес кристалізації геополітичних поглядів прискорився. Однак не можна говорити, що політична сила повинна постійно стояти на позиціях конкретної геополітичної ідеї. Більш того, сучасні тенденції глобалізації вимагають від політичних сил створення універсальної геополітичної ідеології, якій притаманний компромісний, толерантний та соціальний принципи існування.

Розглядаючи можливості щодо євроінтеграції України, маємо звернути увагу на сучасний стан речей, розглянути внутрішні та зовнішні фактори, які можуть суттєво загальмувати даний процес.

Внутрішній фактор пов'язан з невідповідністю України політичним, економічним, правовим, соціальним критеріям стосовно вступу до ЄС. Зовнішній фактор пов'язаний з проблемами, з якими сьогодні зіткнувся ЄС. Це фінансова криза, міграційні проблеми, енергетичні негаразди, наростання соціальних проблем, посилення проявів расизму та нетерпимості. З 2014 року з'явилася чітка тенденція перемоги праворадикальних політичних сил в європейських державах, які скептично ставляться до функціонування ЄС в такому вигляді, якому він є зараз. Це праворадикальна партія «Національний фронт» у Франції, «Німецька партія Республіканців», партія Шведських демократів, партія «Рух за кращу Угорщину» та інші. Велика Британія під час референдуму у 2016 р. 51,9% голосів висловились за вихід з ЄС [16]. У першу

чергу це свідчить про нову політичну та суспільну реальність в Європі, яка покликана відновити поняття «національної держави», реформувати євро, переглянути принципи глобалізації та системи колективної безпеки, які відповідали б сучасним реаліям. На жаль, ці проблеми Україна вже відчула на собі. Внаслідок відвертого силового втручання Росії у внутрішні справи України ООН не змогла ухвалити рішення, яке припинило б російську агресію та врегулювало кризу. Ця ситуація показала відсутність механізмів міжнародного впливу на агресора, якщо ним виступає ядерна держава, член Ради Безпеки ООН. Українська криза продемонструвала, що європейським та євроатлантичним інститутам колективної безпеки необхідно розробити принципи нового світового порядку, де Україна буде розглядатися як суб'єкт регіонального рівня.

Сьогодні Україна виступає буфером між двома великими геополітичними структурами, що «урівноважує» ці протилежні сили – між західноєвропейською і євразійською цивілізаціями. Тому можливою перспективою для України є не вибір між Сходом і Заходом, а орієнтація і на Схід, і на Захід відповідно до свого природного географічного розташування. Встановлюючи нові, рівноправні стосунки зі своїми сусідами, здійснюючи легітимацію своїх кордонів, Україна тим самим створить новий геополітичний простір із необхідними геополітичними вимірами, орієнтаціями, векторами та рівновагами, що само по собі вже впливає й на міжнародну геополітику. Україна має достатньо широкі перспективи інтеграції в глобальне середовище. І головним фактором виступає процес формування власної геополітичної стратегії та глибока модернізація українського суспільства в економічній, політичній і духовній сферах, яка має бути основою еволюційного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дністрянський М. С. Геополітика: навчальний посібник / М. С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 436 с.
2. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття [Електронний ресурс] / В. Левандовський // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз) / колектив авторів під керівн. О. Дергачова. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm>

3. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский; Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 134 с.
4. Україна в сучасному геополітичному просторі: Теоретичний і прикладний аспекти / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. П. Дергачов. – Київ: МАУП НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень, 2002. – 487 с.
5. Манжоло В. Квадратура інтеграційного кола. (Актуальні проблеми європейської політики України) / В. Манжоло // Політика і час. – 2007. – № 4. – С.14-18.
6. Лагутов Ю. Україна між ЄС і Росією: стратегічний погляд [Електронний ресурс] / Ю. Лагутов, 2013. – Режим доступу: [http:// blogs.lb.ua/you.../185648_ukraina_mizh_ies_rosiieyu.html](http://blogs.lb.ua/you.../185648_ukraina_mizh_ies_rosiieyu.html)
7. Pinatel J.-B. L' Ukraine en crise, un pays clé pour la construction de l' Eurasie [Електронний ресурс] / J.-B. Pinatel. – Режим доступу: <http://www.geopolitique-geostrategie.fr/lukraine-en-crise-un-pays-cle-pour-laconstruction-de-leurasie-64559>
8. Gourdin P. Ukraine : géopolitique d' un Etat tampon / P. Gourdin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.diploweb.com/Ukraine-geopolitique-dun-Etat.html>
9. Розвиток геополітичної ситуації у світі у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/itogi2014/>
10. Довгань В. «Впарить» Україне газ: главные аргументы России [Електронний ресурс]. / В. Довгань. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/~/293676>
11. Брюссель визначив 14 проєктів для зменшення залежності від газу з Росії [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/>
12. Конституція України: із змінами, внесеними згідно із Законом № 14001-VIII від 02.06.2016р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
13. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики із змінами, внесеними згідно із законами № 35-VIII від 23.12.2014, ВВР, 2015, № 4, ст.13» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
14. Передвиборна програма «Наша Україна-НСО»// Голос України. – 2007. – №169. – [Електронний ресурс] / Передвиборна програма «Наша Україна-НСО».- Режим доступу: <http://www.razom.org.ua>
15. Вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] //Урядовий кур'єр. – 2014. – №191. – [Електронний ресурс] /. Вибори народних депутатів України – Режим доступу: ukurier.gov.ua
16. Brexit: итоги референдума в Великобритании // РИА Новости Украина [Електронний ресурс] Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/результаты_референдума.